

В. К. ЧИЧАГОВ: Из истории русских имен, отчеств и фамилий

Укпедгиз, Москва, 1959, 127 l.

1955-ben váratlan betegség után meghalt a moszkvai egyetem egyre ismertebb nevű, sokoldalú docense, V. K. Csicsagov. Már halála után (1959-ben) olvashattuk egy igen érdekes, az orosz intonációra vonatkozó cikkét a Вопросы языкознания hasábjain: ez a tanulmánya a kazányi iskola gondolatai jeles folytatójának mutatja őt. Fő érdeklődési területe azonban a névtan, szűkebben az antroponímia volt, e területre vonatkozó, oly korán félbeszakadt munkásságát foglalja össze a címben feltüntetett kötet, mely egy tervezett, nagyobb lélegzetű tanulmány önmagában is teljes részét képezi.

Az orosz antroponímia eddig sem szűkölködött jeles alkotásokban. Így századunk elején megjelenik egy hatalmas, majdnem 900 lapos óorosz névtár, mely az első írásos emlékektől a XVII. század végéig terjedően tárgyalja a nem keresztény eredetű utó- és apaneveteket (Tupikov, 1903). Összehasonlító szláv anyagon belül számos orosz vonatkozású adatot is tartalmaz Miklosich Bécsben megjelent, terjedelmesebb tanulmánya (1860). A nyugati tudósok közül ugyancsak sok figyelmet szentel ennek a kérdésnek Unbegaun (l. egy Brüsszelben 1938-ban megjelent rövidebb tanulmányát, előadását az 1951. évi harmadik, louvaini névtudományi kongresszuson stb.). Végül nem lehet megfeledkezni szerzőnk közvetlen mesteréről, A. M. Szeliscsevről, akinek — egyébként halála miatt szintén torzóban maradt, poszthumusz — tanulmánya 1948-ban látott napvilágot. Bár Csicsagov csak az oroszországi (illetve szovjetunióbeli) szerzőkre hivatkozik, munkája méltóképpen illeszkedik ebbe a szép fejlődéssorba.

A „Bevezetés” (I. fejezet) adja a személynév, az apanév (отчество), a ragadványnév és a vezetéknév meghatározását, utal a fontosabb forrásokra, és általános pillantást vet a régebbi orosz névhasználatra. A II. fejezet során a kötetet sajtó alá rendező O. G. Gecova rövidített formában közli egy, a szerzőnek 1957-ben a Вопросы языкознания hasábjain napvilágot látott tanulmányát az eredeti orosz (keleti szláv) személynevek és a görög (keresztény) nevek viszonyáról a XV—XVII. sz. folyamán. A további öt fejezet a ragadványnevekkel, az apanevetekkel, az apanevet fejlődésével, a nemzetségnevekkel és a családnevekkel (vezetéknévvel) foglalkozik.

Az alapfogalmak közül az általunk „ragadványnév”-nek fordított прозвище szóról meg kell jegyeznünk, hogy bár a Csicsagov adta meghatározás kétségtelenül ezt a jelentést indikálja, az orosz terminus története és ezért részben a jelentése is kissé eltérő a magyar megfelelőként adottétól. A прозвище ui. egyáltalán nem tudós szó, sőt még csak nem is új: a legrégebbi írásos emlékektől kezdődően előfordul, olyannyira, hogy pl. Tupikov említett szótárához írt elvi bevezetésében csak azokat a neveket könyvelti el ragadványnevekként, melyek előtt expressis verbis ott áll a прозвище szó (Csicsagov helyesen bírálja

ezt az álláspontot). Ugyanezen oknál fogva e szó jelentése szélesebb lehet, mint a magyar „ragadványnév”-é. A továbbiakban az egyszerűség kedvéért ebben a kissé szélesebb értelemben fogjuk használni a magyar megfelelőt is.

A felsorolt tanulmányok alapján, melyek szerves egészet alkotnak, a következő kép tárul elénk az orosz névadásról. A kezdeteket illetően (bár azzal részletesen nem foglalkozik — I. a II. fejezet tárgyát) Csicsagov megállapítja, hogy a X—XI. század folyamán minden orosz (keleti szláv) embernek legalább két neve volt: az erőszakkal ráadott görög eredetű (keresztény) név és az ő „saját” (pogány) neve. A továbbiakban a görög név megerősödött, hivatalos használata kötelezővé vált, a pogány névből meg ragadványnév lett; ez utóbbit a szerző — igen helyesen — nem azzal látja elsősorban bizonyítotttnak, hogy gyakran ott áll a pogány név előtt a прозвище szó, hanem hogy teljesen szilárd és szinte kivétel nélküli az emlékekben a két név sorrendje: előbb a görög név, azután — nem is okvetlenül — a pogány; még azt is hozzáteszi, hogy minden akkor használatos pogány névből lett ragadványnév. Ez a ragadványnév azután egyre inkább el is maradhatott, még hozzá az uralgó osztályok (illetve azoknak is felsőbb rétegei) körében előbb (már a XIII. század végétől kezdődően a hercegek csak egynevűek), az egyéb rétegekben később. Így az eredeti (pogány) egynevűségből a keresztény-pogány kétnevűségen át keresztény egynevűséget örökítenek meg számunkra az írásos emlékek.

A XV—XVI. századra újból fokozatosan módosul a helyzet: ekkorra minden keleti szlávnak már megint csak legalább két neve van, mégpedig (természetesen görög eredetű) keresztneve és az apja keresztneve után kapott apaneve, mely utóbbi nyelvtanilag is jól elhatárolható az előbbitől, hiszen birtokos melléknév. Ezenkívül — bár nem minden esetben — lehetett a személynek még egy harmadik neve is: apai ragadványneve — az apja ragadványneve, szintén melléknévképzővel ellátva és a névvel egyeztetve. A sorrend: keresztnév, apanév és a nem kötelező apai ragadványnév.

Az apanéven és az apai ragadványnéven kívül volt még egy harmadik nem személyhez kötött (az apanév sem személyhez kötött, hiszen egyazon apa valamennyi gyermeke ugyanazt az apanévet viseli) névelem: a nemzetség-név (родовое прозвание), amelyen itt azt kell érteni, hogy valamelyik ős neve több nemzedéken keresztül is megmaradhatott az egyes személyek neve és apaneve után téve; az ősnek lehetett a keresztnevét vagy a ragadványnevét ilyen nemzetségnévvé tenni (az utóbbi eset volt a gyakoribb).

A családnevek (vezetéknévek) kialakulását mármost a következőképpen látja a szerző. A személy- és ragadványnevekből fokozatosan kialakultak a tulajdonképpeni apanevek és az apai ragadványnevek, ez utóbbiakból pedig a családnevek. Megfigyelése szerint a XVI. században már helyenként megvoltak a családnevek (melyek tehát több nemzedéken át nem változtak, s mint a nemzetségnevek, megérték azt a kort, melytől fogva változás bennük már nem is várható) s a családnevek kialakulásának folyamata a XVIII. század elejére befejeződött. A családnevek ilyen eredeztetése megmagyarázza, mi az oka annak, hogy ma az oroszban találunk mind görög eredetű névből képzett családnevet, mind a széles értelemben vett legkülönfélébb ragadványnevekre visszamenőket (ilyen nevek utalhattak külső alkati vonásokra, jellemvonásokra, társadalmi helyzetre, foglalkozásra, származásra, különféle állatokra, növényekre, ételekre stb.).

A szerző éppen csak érinti a kezdetektől a XV. századig terjedő időszakot, és egy pontban — a ragadványnevekről szólva — utal a mai helyzetre. Érdekes és tanulságos munkája különösen e két ponton vár méltó folytatóra. Mert — hogy csak a jelenlegi helyzetre utaljunk — ma a keresztnév és az apanév főnévként ragozódik (vajon mely időtől kezdődően lett az apanév főnév, legalábbis ragozását tekintve, hiszen a ragokat jellegzetes melléknévképző előzi meg), a családnév (ha ragozható) — majdnem úgy, mint egy birtokos melléknév (vagysis egyes számban — néhány eset kivételével — mint főnév, többes számban — egyetlen eset kivételével — mint melléknév) vagy mint közönséges melléknév. De ugyanennyi izgató kérdést vet fel e nevek használata is: ma valósággal sértés pl. hegy általunk tisztelt, magasabb rangban álló vagy nálunk idősebb embert — ha csak másodsor is találkozunk, vagy csak néhány percnél tovább és nem egészen hivatalosan beszélünk vele — nem nevéen és apanevén, hanem családnévén (tehát pl. Ivanov elvtárs, vagy Ivanov polgártárs) szólítani. Vajon mióta s miért e szokás? De miért van az, hogy falun a jobbágyot ura pusztja apanevén tisztelte (nem egy híres jobbágy e néven vonult be az irodalomtörténetbe: így „A kapitány leánya” Szavelicsének természetszerűen nincs sem család-, sem keresztnéve), s faluhelyen még máig is fennmaradt ez a szokás immár minden lenéző íz nélkül.

Ilyen s ehhez hasonló kérdésekre készülődő válaszok jónéhánya maradt benn bizonyára a korán kihunytt filológusagyban, mely így is egy igen érdekes és értékes, alapos és távolról sem csak a russzisták számára tanulságos művel ajándékozott meg bennünket.

PAPP FERENC